

Opponensi vélemény Tátrai Szilárd *A nézőpont a nyelvi megismerésben: A kontextusfüggő kiindulópontok kognitív nyelvészeti megközelítése* c. akadémiai doktori értekezéséről (2023.)

Tátrai Szilárd a kurrens hazai pragmatika-kutatás egyik legkiemelkedőbb reprezentánsa. Kutatásainak eredményei immár évtizedek óta figyelemmel követhetők a hazai szakmai közönség által tucatnyi szaktanulmánya alapján, melyek magasan kvalifikált szakfolyóiratokban, szakkönyv fejezetekként, konferencia kiadványokban jelentek meg. Ő a szerzője a gyakorlatilag egyetlen jelentős hazai pragmatikai tankönyvnek (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011), melyet országszerte széles körben használnak a bölcsészképzés különféle, a nyelvhasználat központi kérdésként foglalkozó doktori programjaiban. Munkái jelentős szerepet játszanak abban, hogy a pragmatika linguális és extralinguális tényezőinek, tényeinek sokasága interfész szerepű funkcionális viszonyba került a nyelvi rendszer grammatikai, szövegtani bázisú, és egyéb operatív komponenseinek leírásában és kognitív nyelvészeti szemléletű kutatásában.

Tátrai Szilárd akadémiai disszertációjának témája, szövegszintű analízis formájában, a kontextuális-alapú ismeretekre támaszkodó módon, a diskurzív reprezentáció nézőpont-szerűségének, azaz perspektivikusságának vizsgálata a textualitás különféle formáiban. Ezzel alapvető módon gazdagítja a kognitív-pragmatika hazai, szövegszintű vizsgálatának palettáját. A 284 oldal hosszúságú mű terjedelme két részre oszlik: első száz oldala a szubdiszciplína elméleti bázisát képező argumentáció, ezt követően, a második rész különféle típusú, szépirodalmi és a könnyedebb szövegműfajok körébe tartozó dalszövegek mintáinak analízise az első, teoretikus részben bemutatott elméleti keretnek megfelelően. A disszertáció végén bőszeges, 20 oldal terjedelmű bibliográfia található, tanúsítva, hogy a szerző mélységében ismeri és alkalmazza a releváns hazai és nemzetközi szakirodalmat.

Az értekezés első, *Bevezetés* c. rövid fejezésében (7-14.o.) a szerző áttekintő jelleggel tárgyalja a nézőpont funkcionális kognitív pragmatikai megalapozottságú fogalmát, a jelentés textuális-fogalmi, konstruálás-alapú értelmezését a nyelvi reprezentáció szociokulturális aspektusának/aspektusainak szemszögéből, hangsúlyt fektetve egyúttal a kontextualizáció komplex, funkcionális tekintetben értelmezett/értelmezhető kérdésének megítélésére. Ezeknek az összefüggéseknek feltárásán keresztül körvonalazódik és valósul meg a későbbiekben a szerző interszjektív-pragmatikai alapú megközelítésének diskurzív alapú esszenciája, melynek szinte egyedülálló, nívumként értékelhető/értékelendő státusát a hazai pragmatika-kutatásokban hangsúlyozni kívánom munkájának megítélésében.

A második, hosszabb terjedelmű fejezet (15-40.o.) az értekezés egyik súlypontja, a perspektiváltság tényezőivel és a nyelvi reprezentáció konstruálásának pragmatikájával foglalkozik. Célja, hogy leírja a perspektivikus alapú nyelvi konstruálás folyamatát a nyelvhasználatban. Kérdés azonban, hogy valóban „mindenható”, totalisztikus érvényű-e a perspektiváltság szerepe. Tátrai szándéka, főleg dolgozatának második, a szövegminták elemzésével foglalkozó részében, hogy ennek textuális érvényű megvalósulását kimutassa. Célja az is, hogy bemutassa ennek szándékos, tudatos tényezőit, konvencionáltságának alapjait és fokát a diskurzív-reprezentációban, akár a monologikus típusú szövegekben. Meglátásom szerint a dolgozat szerzője figyelmének középpontjában a diskurzív konverzáció típusának

elemzése áll. Hiányolom azonban ebben a fejezetben a lexikális reprezentációval kapcsolatos kérdések (pl. a szinonim jellegű lexikális döntések) tüzetes vizsgálatát, vagy akárcsak felvetését, egyúttal annak a kérdésnek megválaszolását, hogy mennyiben tekinthető norma-alapúnak a lexikális szóhasználat a nyelvi viselkedés különféle szövegrepresentációiban (20.o.). Ugyancsak hiányolom (itt és az értekezés további részeiben is) egyes komplexebb terminológiai fogalmak (pl. a „testi megtapasztalásban gyökerező, abból kibontakozó sematizáció és kategorizáció” (22.o.)) körülírását, részletesebb kifejtését. Ugyanakkor elismerem, hogy az ezeket illető szakirodalmi hivatkozások helytállóak.

A konstruálás kontextusfüggőségének hangsúlyozásával kapcsolatban helytálló megállapítás, hogy „a diskurzus során aktivált kontextuális ismeretek ... közös tudásként jellemezhetők”, rendkívüli közösségi tudásra alapozott konvencionáltságot mutatnak. Mindezek háttérismereti tényezőkben gyökereznek. Ugyanakkor célszerű lett volna hivatkozni itt (32-33.o.) Kecskés Istvánnak a kontextuális tudást illető tipizálására, az ún. általános és aktuális kontextus-ismereti tényezők megkülönböztetésére (Kecskés 2014), mely kontextuális eltérések, és a két típus közti együttműködés operatív működésének tényei tetten érhetők a szövegpragmatikai vizsgálatokban, különösképpen az interkulturális bázisú diskurzusok esetében. A kontextus fizikai/társas/mentális világát illető tárgyalásban – nézetem szerint – hasznos lett volna az ún. mentális alapú háttértudás sematizált alapját képező ún. fogalmi strukturák, a keret- és forogatókönyvek formájában tárolt, onnan előhívható/aktivizálható konstruktumok kognitív ill. szövegrepresentációs szerepére felhívni a figyelmet. Ugyancsak hiányolom a megnyilatkozó említett „tudati beállítódásának” specifikációját az értekezés 35. oldalán.

A „megnyilatkozó szociokulturális szituáltsága” tárgyalásakor (37.o.) a példaelemzés kapcsán felmerül a diskurzus beszédaktus-alapú tényezői számbavételének lehetősége, sőt, szükségzerűsége az interszubsztantívumokhoz és az interszubsztantívumokhoz (8. példa), ugyan ez a szerző részéről *expressis verbis* nem kerül említésre. Sajnálatos tény, hogy John Searle gazdag, úttörő munkásságának mindössze egy, magyarra fordított könyv-tétele szerepel a bibliográfiában, és hogy a beszédaktus-elmélet olyan fontos, a diskurzus-elemzés szempontjából is releváns szerepet játszó szerzői, mint Kent Bach, Robert M. Harnish, Francois Récanati pedig nem is kapnak helyet benne.

Mindazonáltal a fejezet alapos, releváns szakirodalomra támaszkodva nyújt részletes áttekintést a textuális alapú perspektivizáció fogalmi rendszeréről.

A disszertáció harmadik, leghosszabb terjedelmű elméleti fejezete (41-98.o.), támaszkodva a 2. fejezetben ismertetett elméleti apparátus tételeire, a *kontextus perspektiváltságának* kérdéskörével foglalkozik, különös tekintettel a *deiktikus és reflexív kontextualizálás* reprezentációjára, bőséges példabemutatók alapján. A dolgozat szerzője a fejezet elején deklarálja, hogy a kontextualizáció értelmezésében kulcsszerepet játszanak az interszubsztantívumok figyelemirányítás, a releváns háttérismeretek, a nyelvi konstrukcionalizáció metapragmatikai tudatosságának, a referenciális jelenet-megjelenítés egészét és részkompozícióit illető perspektivikus tényezőinek produkciója és megértése, az ehhez szervesen kötött lokális és temporális viszonyok pozicionálása/pozicionálódása, szociokulturális-háttérismereti bázisa, valamint a nyelvhasználatban részt vevő ágensek tudati beállítódása. Hangsúlyt kap az argumentációban a mondat-specifikus és textuális szintű tények/tényezők analízis tárgyalása. Különösen értékesnek tartom benne a térdeixis prototípuselvűségének bemutatását, valamint

a lokális és temporális alapú diskurzus-deixis tényekre alapozott analízáló leírását. Ugyanakkor ebből a fejezetből is hiányolom a beszédaktusok szerepét illető diskurzust.

A fejezetben tárgyalt példamondatok potenciális kettős értelmezhetősége kapcsán (55.o.) megjegyzem, hogy ebben szerepet játszhat (játszik is) a kontextuális bázisú szálencia, mely pragmatikai tényezőről azonban nem sok szó esik az értekezés elméleti szakaszának egészében. A 3.2.1. fejezetrészben ugyanakkor hosszas, megalapozott bemutatást láthat az olvasó a személyjelölés és a társas-attitűdjelölés morfológiailag jelölt deiktikus jellegéről. A (28) példa mondatkezdő kifejezésének tárgyalása azonban szűk skópuszú: nem esik szó a hozzá jelentésben és mondat-pozícionálisan hasonló, intenzifikációt kifejező más partikulák beszédaktusbeli státusának vizsgálatáról, pedig ez feltétlenül gazdagítaná ezek funkcionális tekintetű analízisét. A mondat szintű kontextualizáló konstrukciók tárgyalása során Tátrai szorosán támaszkodik Imrényi András mondatelméletére (Imrényi 2017 és 2019). Elemzései, értelmezései meggyőzőek, ugyanakkor az Imrényi által definiált D2 szint tárgyalása e helyen is megérdemelné a beszédaktus-elmélet keretében történő értelmezéseket.

Itt jegyzem meg, hogy a disszertáció egészében az egyes fejezetek végén a megállapítások summás összefoglalója olvasható, olvasóbarát gesztusként a szerző részéről.

Az értekezés diskurzus-alapú második felében Tátrai Szilárd narratív és lírai szövegek elemzésén keresztül a nyelvi szimbólumok perspektívátságát, az olvasói figyelemirányítás procedurális eszköztárát tárgyalja. A vizsgálódás céljait a 101. oldalon fogalmazza meg tételesen. Szövegelemzéseiben a történetek referenciális értelmezése kvalitatív jellegű.

Elsőként William Faulkner *That will be fine (És az is jó lesz)* c., 1935-ben megjelent novelláját analizálja, melyben a szövegprodukciónak leírása fikatív mondanó által valósul meg. A szövegelemzés(ek) során Tátrai végigtárgyalja az értekezés első száz oldalán bemutatott kognitív-pragmatikai fogalmi apparátus működését, rákeresve és rátalálva annak szimptomáira az adott szépirodalmi szövegben. Mindez rendkívüli értékét képezi a disszertációnak. Olvasóbarát módon mindenütt megadja a Faulkner-novella magyar nyelvű fordítását. Természetesen, elemzései folyó szövegében valamennyi szövegkiemelés az angol eredetire szorítkozik. Ez fontos tényező, mivel a fordított szövegek lexikális tekintetben sokszor nem pontos megjelenítései az angol nyelvű eredetinek, pl. a 115. oldalon olvasható (6) példában.

A 4.1.2. fejezetrészben a szerző Ottlik Géza *Iskola a határon* c. regényét (megfogalmazása szerint „regény a regényben”) tárgyalja a diskurzív sémák textuális rekonfigurációinak vizsgálatán keresztül. Ez a szövegmű is fikcionális jellegű, a fikatív történetmondás aspektusa jellemzi. Tátrai szinte irodalmár szakértelemmel tárgyalja végig Ottlik szövegét, bár elemzését kissé túlzott mértékben hatja át a műben reprezentált események hosszas ismertetése.

A 4.2. szakasz Esterházy Péter *Esti* c. szövegének elemzése, összevetve azt Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* c. művével. Az ebben a fejezetponton bemutatott vizsgálat a narratív szövegtípus műfajiságának és nézőpont-reprezentációjának összefüggését mutatja be. Az esettanulmány a műfajokat diskurzív sémákként kezeli (135.o.). Továbbfejlesztve a bahtyini műfaj-típus fogalmát rámutat arra, hogy az *Esti* c. szövegmű ugyan mutatja a regényiség prototipikus vonásait, de egészében véve maga nem tartható prototipikus regénynek. A szerző kiemelten hangsúlyozza, hogy egy séma minősze egy tagjának, komponensének felidézése képes a séma egészét aktiválni (139.o.). Rámutat arra is, hogy „az elemi jeleneteket megkonstruáló elemi

mondatok a séma és a megvalósulás dinamikus kölcsönviszonyát mutatják” (145.o.). Az *Estiben* a ’mondat’ nem mondásként funkcionál, hanem diskurzív séma státussal rendelkezik.

A következő esettanulmányban ismertetett empirikus alapú vizsgálat számítógépen közvetített diskurzusok, tematikus alapú hozzászólások korpuszának (*Beégésem története*) empirikus, elemző tanulmánya. Tátrai a korpuszegészből 200 szelektált elem analizisét mutatja be. A kiválasztott elemek 216 történetet reprezentálnak. A kvalitatív módon vizsgált anyag szövegtípusosság tekintetében az ún. rövid szövegek műfajának körébe tartozik. Az ún. beégésnarratívák példái – a szerző értelmezése alapján – a textuális reprezentáció sematizáltságának vonásait mutatják.

A fejezet következő egysége gyűjtött dalszövegek korpuszában (a Quimby zenekar szövegeit használva) vizsgálja a nézőpont megjelenítését és funkcionálását, „a dalszövegek fiktív aposztrófikus aktusainak a működéséből kiindulva”, funkcionális kognitív pragmatikai keretben tárgyalva a személyjelölés kontextualizáló és perspektiváló szerepét, diskurzív kategóriaként, az ún. alkalmi, alternatív költészet szövegpéldényaiként szemlélve a lírát (161, 169.o.). A fejezetrészben megállapítást nyer, hogy a slágerszövegekben „a lírai diskurzusba egy fikcionális aposztrófikus diskurzus ágyazódik be, amely átfogja a dalszöveg egészét” (178.o.). Az alternatív dalszövegekben pedig számos fiktív aposztrófikus aktus reprezentálódhat. A 188. oldalon értékes summázat olvasható a dalszövegek specifikus jellemzőiről.

Hiányolható, hogy a dolgozat második felében bemutatott szövegelemzésekben, a szövegkonstrukció és produkciós stratégiák tárgyalása során, nem esik szó a szövegszerkezetet a nézőpont reprezentációjából is befolyásoló, fontos és releváns lexikális alapú vizsgálatról, alapvetően az ún. kulcsszavak státusát, textuális, szövegszervező potenciálját illetően. Az ilyen státusú lexikális kifejezések, struktúrák tartalmi és pozicionális tekintetben alapvető hatással vannak a szövegkonstitúció tematikus tartalmi viszonyaira, a szövegegész kohezív, konstringens, és koherens státusú megjelenítésére.

Megjegyzem, hogy az egyes fejezetrészekben elemzett szövegek sorra ismertek voltak számomra, mivel az ezekkel foglalkozó, a szerző tollából származó tanulmányok mindegyike publikálásra került az utóbbi években különféle hazai és nemzetközi periodikákban, szakkönyvekben, így az ezekben foglalt eredmények a szerző tudományos pályafutásának állomásait jól ismerő, szakavatott olvasó számára részben nem hatnak újdonságnak. Ezt a ténymegállapítást azonban ehelyütt rögtön kiegészítem azzal a megállapítással, hogy a jelen disszertációban Tátrai Szilárd korábbi elemzéseit továbbfejlesztette azáltal, hogy szakszerűen, sikeresen integrálta azokat akadémiai értekezésének tartalmi bázisába. Ez a tény pedig feltétlenül nívóumnak, rendkívüli értéknek tekinthető a jelen értekezés megítélés szempontjából.

Az 5. fejezet (191-250.o.) *A stílus perspektívaltsága* főcímet viselve a stílustulajdonítás kérdéseit tárgyalja a szociokulturális szituáltság, a stílusreprezentációban megmutatkozó sematizáció megnyilvánulásainak vizsgálatán keresztül, empirikus, kérdőíves felmérés formájában nyert eredmények alapján, hétköznapi és irodalmi diskurzív szövegformák anyagára támaszkodva. A vizsgálat érdekes, értékes részét képezi a szociokulturális normáknak megfelelő ún. ’társas száliencia’ (199.o.) textuális szerepének felmérése. Kiegészítendőnek tartom ezt a vizsgálatot további olyan kísérletekkel, amelyek a normatív, konvencionált tudásbázis alapú társas száliencia és az egyéni kognitív, kontextus-ismereti alapú tudásbázisra épülő száliencia textuális-funkcionális szerepének „feltérképezését” tűzik ki célul. Ugyanis

megállapított tény, hogy a szálencia alapvetően kontextusfüggő tényezője a diskurzus-reprezentációnak.

Látható, hogy a kísérletekben részt vett alanyok megítéléseiket alapvetően a szövegek lexikális elemeire alapozták, az ún. társas szálencia tartalmi-funkcionális, kognitív státusú bázisának konstatálásával. Ez arról tanúskodik, hogy a szálencia leginkább a szövegek lexikális reprezentációjában mutatkozik meg. Mégis, ennek hangsúlyozása a 199. oldali tárgyalásban nem kapott kiemelt szerepet. Nem tisztázott kellőképpen, definíció nélkül maradt az értekezés 221. oldalán említett „diszkurzív szálencia” fogalma és státusa. Ugyancsak hiányolom az ún. „népi megnevezések/kategória” terminus értelmi státusának tisztázását a 204. és a 208. oldalon.

Továbbá, nem értelmezett/értelmezhető az 5.2.2. egység táblázatában szereplő „száliens konstrukció” fogalmának státusa sem. Melyek a 'száliens lexikális kifejezés' kategóriális kritériumai, ismérvei? Mely alapon tarthatóak éppen textuálisan száliensnek a 2. táblázatban így módon specifikált kifejezések? Hiszen ezek javarésze alapvetően nem rendelkezik kulcsszói státussal!

A stílus perspektivizáltságával foglalkozó fejezet 5.3. szakaszában a szerző Szerb Antal három novelláját tárgyalja, bemutatva az ún. homogenizáló és a heterogén természetű, valamint az ironikus stílus közti különbségeket.

Az értekezés utolsó, hatodik tétele az *Összegzés* címet viseli (251-261.o.). Konceptiózus módon summázza a disszertációban kifejtett, empirikus vizsgálatok eredményei által igazolt pragmatikai leírások és értelmezések tételrendszerét, a bemutatott elméleti keret és szövegértelmezések kognitív pragmatikai státusát, tudományos helytállóságát. Az ezt követő 20 oldal terjedelmű *Irodalomjegyzék* a kutatás szempontjából releváns hazai és nemzetközi szakirodalmi munkák sokaságát tételezi. Arról tanúskodik, hogy a monográfia szerzője mélységében ismeri és alkalmazta is őket munkájában.

A disszertációhoz mellékelt *Tézisfüzet* tömören összefoglalja az értekezés céljait és tartalmát, tételesen felsorolja a doktori mű témaköréből készült saját publikációkat, megad egy, a tézisfüzetben foglalt leíráshoz mellékelt irodalomjegyzéket. Ezek adatolása korrekt.

Az opponensi véleményben kifejtett kritikai megjegyzéseimet, meglátásaimat alapvetően kiegészítő státusúaknak tekintem, főként a disszertáció könyv formájára történő továbbfejlesztésének céljaira. Alapvetően nem vonnak le semmit a dolgozat értékéből. Mindezek alapján Tátrai Szilárd értekezését konceptiózus, magas színvonalú műnek tartom, javaslom annak nyilvános vitára bocsátását. Sikeres védést követően pedig feltétlenül javaslom a szerző számára az *akadémiai doktor* cím odaítélését.

Hivatkozások

Imrényi András (2017). Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 664-759.

Imrényi András (2019). Kontextualizáló viszonyok az elemi mondatban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 29-46.

Kecskés, István (2014). *Intercultural Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press

Tátrai Szilárd (2011). *Bevezetés a pragmatikába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó

Pécs, 2024. január 19.

Dr. Andor József

c. egyetemi tanár

Pécsi Tudományegyetem, BTK

Angol Nyelvészeti Tanszék